

Sociaal en Cultureel Planbureau

Kinderkunst

Basisschoolleerlingen zetten SCP-thema's op doek

Kinderen hebben een rijke fantasie en een directe beeldtaal. Daarvan is door het Sociaal en Cultureel Planbureau dankbaar gebruik gemaakt. In 2017 verhuisde het SCP naar het pand B30 in het Haagse Benoordenhout. In het prachtig verbouwde pand miste nog wat kleur aan de muren in de werkkamers. Zes kamers zijn voorzien van in totaal tien schilderdoeken die gemaakt werden in samenwerking met twee Haagse basisscholen. De kinderen van de groepen vijf van de Van Ostadeschool (Schilderswijk) en van Schoolvereniging Wolters (Benoordenhout) maakten tekeningen en schilderden onder regie van beeldend kunstenaar en vakdocent Gusta Kullberg.¹ Zij werkt als beeldend autonoom kunstenaar en sinds 1985 ook voor de Stichting Kunstzinnige Vorming Rotterdam. Wij presenteren hier de gemaakte werken, met een korte toelichting op de aanleiding en werkwijze.

Kinderen worden in hun creativiteit nog niet gehinderd door conventies waaraan zij zich menen te moeten houden

Vrije expressie

Om ons kantoor meer kleur te geven, kozen we voor de creativiteit van kinderen. We waren benieuwd hoe zij zouden aankijken tegen onderwerpen die voor hen en voor ons belangrijk zijn. Een manier om kennis te maken met de innerlijke wereld van kinderen is door hen onder leiding van een kunstenaar hun kijk op de wereld te laten verbeelden. Kinderen hebben daarbij hun eigen expressievormen, die volwassenen en vakmensen doorgaans hebben verloren. Zij worden in hun creativiteit nog niet gehinderd door conventies waaraan zij zich menen te moeten houden. De vrije expressie, niet beperkt door 'hoe het hoort', en een rijke fantasie zijn ook de kenmerken van de Cobragroep die zich kort na de Tweede Wereldoorlog vormde. Verschillende leden van deze groep maakten ook werk samen met hun eigen kinderen.² Door het werk van de Cobragroep zijn meer mensen vrije expressie in de beeldende kunst gaan waarderen,

tot op de dag van vandaag. Zo staat in Amstelveen het Cobramuseum, waar ook hedendaagse kunstenaars exposeren. Ook *outsider art*, werk van mensen met een afstand tot de reguliere (kunst)arbeidsmarkt, is populair. In de Hermitage in Amsterdam wordt permanent dergelijke kunst getoond. Puur en intuïtief werk zoals we dat vinden binnen de etnografica mag ook weer rekenen op belangstelling. De kracht die daarvan uitgaat, spreekt veel mensen aan.

Voor het werk van kinderen is echter al sinds lang geen aandacht meer geweest. In 1950 organiseerde het Stedelijk Museum in Amsterdam de spraakmakende tentoonstelling 'Kinderen uiten zich', maar daarna bleef het stil. Waarom is dat? Zijn er te veel associaties met welzijnswerk, met muurschilderingen in probleemwijken? Vinden we het een achterhaald thema omdat Cobra er destijds al aandacht aan besteedde?

Tijd voor creativiteit

Onder andere door de moderne kunststromingen na de Tweede Wereldoorlog werd in de loop van de jaren zestig de vrije expressie algemeen als leidend principe in het beeldend onderwijs aanvaard. Tot die tijd werden kinderen vooral geprezen als zij netjes en nauwkeurig werkten. Toch kwam de vrije expressie niet op alle scholen van de grond, onder andere omdat die vooral afhing van de motivatie en vaardigheden van de docent die toevallig voor de klas stond. En zo is het eigenlijk nog steeds. Daarom ontstonden in die tijd ook de Stichtingen voor Kunstzinnige Vorming, die in en buiten school het kunstonderwijs naar een hoger plan moesten tillen.

Naast de waardering voor de vrije expressie kregen in de loop der jaren veel mensen meer vrije tijd, onder andere door de mechanisering. De makende mens maakte plaats voor de spelende mens. Daarop moesten kinderen worden voorbereid.³ Volgens sommige economen en economische historici staan we op dit moment aan de vooravond van weer een nieuwe, ingrijpende transformatie van de arbeidsmarkt door automatisering en robotisering. De machine zal het routinematige werk beter doen dan de mens, zelfs als het om kantoorwerk gaat. Voor de mens blijft dan – naast het programmeren van

al die techniek – het meer emotionele en creatieve werk over.

Historicus Harari beschrijft in zijn bestseller *Homo Deus* hoe in de toekomst een leeftijd van 80 jaar, door genetische manipulaties, 'het nieuwe 50' zal kunnen zijn. Hij vraagt zich af wat we dan met onze tijd gaan doen. Zullen we zingeving zoeken in het kunstenaarschap?⁴ Nu al lopen er experimenten rond kunst en ouderenzorg. De Haagse verpleeghuisketen Florence bijvoorbeeld, biedt vitale zestigplussers de mogelijkheid samen te schilderen of te musiceren, deels op kosten van de zorgverzekeraar. Investeren in welbevinden maakt mensen minder kwetsbaar en houdt ze mentaal gezonder. Dat verdient de verzekeraar later terug door lagere zorgkosten.⁵ Een creatieve hobby is op latere leeftijd gemakkelijker op te pakken als er eerder in het leven al een basis voor is gelegd. Vroeg beginnen met creativiteit loont dus.

Al met al zag het SCP genoeg redenen om via zijn kunstaankopen eens wat aandacht te schenken aan de beeldende kracht van kinderen. Vandaaruit is dit kunstproject gestart.

Voor de mens blijft dan – naast het programmeren van al die techniek – het meer emotionele en creatieve werk over

AAN DE SLAG MET GROEP 5

Het avontuur dat het SCP met twee basisscholen is aangegaan, houdt het midden tussen kunsteducatie en autonome kunst. Het educatieve schuilt erin dat de kinderen per groep twee gastlessen kregen van een vakdocent. Maar behalve het vormende proces telt ook het resultaat. Hoewel sommige kindertekeningen zonder enige toevoeging al geweldige zeggingskracht hebben, draagt de regie van een professionele kunstenaar bij aan het eindresultaat dat de kinderen gezamenlijk bereiken. De regie zit in het inspireren, stimuleren en instrueren van de kinderen, in het maken van de composities en het op onderdelen bewerken van het eindresultaat.

De regie van een professionele kunstenaar draagt bij aan het eindresultaat dat de kinderen gezamenlijk bereiken

Deelnemende scholen

De deelnemende scholen zijn geworven door de interesse te peilen bij enkele Haagse scholen. Twee daarvan toonden direct belangstelling en wel met elk twee groepen 5. Het gaat daarbij om kinderen van doorgaans 8 en 9 jaar oud. De scholen staan in verschillende Haagse wijken. Het Benoordenhout staat bekend als een welgestelde wijk op het zand en de Schilderswijk kennen we als een kleurrijke volkswijk op het veen. Zand versus veen is vanouds een fysieke en sociale scheidslijn binnen Den Haag. Dat gegeven heeft in dit project geen rol gespeeld. Beide scholen toonden zich enthousiast en waren fijn om mee te werken.

Enkele verschillen zijn dat Schoolvereniging Wolters in het Benoordenhout (bijzonder neutraal onderwijs) een schoolvereniging is met ouderbijdragen, waardoor voor diverse creatieve vakken en voor gymnastiek vakleerkrachten kunnen worden aangesteld. Veel ouders waarderen dat en kiezen de school daar zelfs op uit. De Van Ostadeschool in de Schilderswijk (openbaar onderwijs) is minder in de gelegenheid vakleerkrachten in te zetten: er zijn alleen vakleerkrachten gymnastiek. Het creatieve onderwijs wordt gegeven door de onderwijzers zelf. Ouders van leerlingen op deze school vinden de cognitieve vakken het belangrijkste. Alle inspanningen van de school zijn erop gericht de kinderen hier

Er was een kort onderwijsleergesprek om de beeldende blik op het thema te scherpen en los te komen van beeldclichés

hoog op te laten scoren. Dat lukt, want de school ontving al diverse onderscheidingen op dit punt. Door de zogenoemde leerlinggewicht (gebaseerd op het opleidingsniveau van de ouders) zijn de klassen op de Van Ostadeschool kleiner dan op Schoolvereniging Wolters: 25 tegen 30 of 31 leerlingen.

Vier thema's

Per klas heeft Gusta twee lessen van elk anderhalf uur gegeven. De eerste les bestond uit een kort klassengesprek over een onderwerp dat raakt aan de thematiek die het SCP onderzoekt en aan de belevingswereld van de kinderen. Naast dit kleine tienminutengesprek over het thema was er nog een kort onderwijsleergesprek om de beeldende blik op het thema te scherpen en los te komen van beeldclichés. Dit gebeurde aan de hand van dia's over het onderwerp en met voorbeelden van werk van bekende kunstenaars. Er is met de kinderen gepraat over beeldelementen, zoals vorm, ruimte en kleur. De kinderen bespraken een werk van een bekende kunstenaar voordat ze zelf aan de slag gingen.⁶ Daarna hebben de kinderen in de eerste les tekeningen gemaakt. Elke klas besprak een van de volgende thema's:

BEROEPEN

Wat zou je zelf later graag worden en wat denk je dat in de toekomst belangrijke beroepen worden?

(groep 5a Schoolvereniging Wolters)

De kinderen vertellen over wat ze later willen worden: 'Bioloog, om dieren te kunnen onderzoeken; juf, om gezellig met kinderen te zijn; scheikundige, om met flesjes en elektriciteit te gaan werken; profvoetballer; zanger; slager, omdat de familie een slagerij heeft; kleren ontwerpen; mamma; kinderdokter ...' Dan worden er dia's vertoond van diverse beroepen, maar ook afbeeldingen die minder eenduidig zijn en waarin de kinderen onder meer 'een iPhone-ontwerper, een namaakrobot, een vriendjesrobot, een ziekenhuisrobot en een astronaut' menen te zien. Ze gaan het beroep tekenen dat ze graag willen gaan uitoefenen.

FAMILIE

Wie is je familie, wat doe je samen, hoe kun je zien wie jong is of ouder?

(groep 5b Van Ostadeschool)

In het klassengesprek roept een foto van een kamperend gezin herkenning op. De een heeft op weg naar Marokko met de familie in Spanje gekampeerd nadat ze verkeerd gereden waren. Een ander is met een vrachtauto naar Parijs geweest om daar familieleden op te zoeken. Bij een foto van een Libanese familie aan de picknick in een stadspark ontploft de discussie. Dit is zo herkenbaar, dat de kinderen twee aan twee hun ervaringen uitwisselen om tijd te sparen.

FIGEN KAMERTJE

Met wie slaap je daar, hoe ziet het eruit,
wat staat er allemaal in je kamer?

(groep 5a Van Ostadeschool)

Hier wordt in het leergesprek eerst de vorm van een kamertje geanalyseerd aan de hand van schilderwerken, zoals de slaapkamer van Van Gogh in Arles. Deze opdracht is vanwege het 3D-karakter lastig voor kinderen van 8 jaar. Er wordt gepraat over muren, vloeren en meubilair, waarbij de kinderen op de vloer vooral laminaat lijken te zien. Als het beeld van een kamer en de inboedel (inclusief stapelbed) besproken is, gaat het gesprek over met wie de kinderen hun slaapkamer delen. Verschillende kinderen vertellen dat ze hun kamer delen met een of twee broers of zussen: 'Hier staat mijn bed en hier slaapt mijn zus en daar mijn broertje.' Dan worden potloden en papieren uitgedeeld. 'Je moet schetsen', zegt een van de kinderen tegen zijn buur.

Er wordt gepraat over muren,
vloeren en meubilair, waarbij
de kinderen op de vloer vooral
laminaat lijken te zien

Hoe tekenen kinderen?

In de tekeningen van de vijfdegroepers van de Schoolvereniging Wolters en de Van Ostadeschool is goed te zien hoe kinderen zich beeldend ontwikkelen. Wat vinden zij belangrijk om af te beelden, hoe verbeelden ze dat en hoe gaan ze om met beeld-elementen, zoals vorm, ruimte en kleur?

DE STAD DEN HAAG

Wat is Den Haag voor een stad, wat is kenmerkend voor de stad en wat zijn landmarks?

(groep 5b Schoolvereniging Wolters)

De kinderen praten aan de hand van foto's van Den Haag over enkele typische kenmerken van de stad. Opvallend is dat diverse kinderen verschillen met Rotterdam kunnen benoemen. Ook blijken ze bekend met de ministeries; sommige ouders werken daar: 'Een soort van tweelinghuizen, maar het zijn hele hoge punten en smalle huizen.' Een van de leerlingen kan vanuit zijn raam het Binnenhof zien en een ander woont vlak bij het strand. Op de vraag of ze weten wat een skyline is, klinkt eenstemmig: 'Jaaaa.' De kinderen gaan hun eigen woonomgeving tekenen. Een leerling zegt 'ik woon in twee huizen' en mag de mooiste uitkiezen om te tekenen.

Een van de leerlingen kan vanuit
zijn raam het Binnenhof zien en
een ander woont vlakbij
het strand

Leerlingen van Schoolvereniging Wolters tekenen de stad.

FAMILIE

SCHEMATISCH TEKENEN

In eerste instantie geven kinderen meestal clichés weer. Dat noemen we een 'schematekening', ofwel een stereotiepe manier om een bepaald object (mens, dier, ding) weer te geven, een manier die steeds herhaald wordt. Alle mensfiguren hebben dan bijvoorbeeld dezelfde opbouw. In de les heeft Gusta de kinderen gestimuleerd te kijken naar de verschillen tussen mensen en die te tekenen. Dat kon bijvoorbeeld heel duidelijk in de tekeningen van familieleden. Mamma ziet er anders uit dan pappa. Het kind is kleiner dan zijn vader en moeder. Zo kan het kind het eigen schema uitbreiden. Voorbeelden van (uitgebreide) schematekeningen van familieleden:

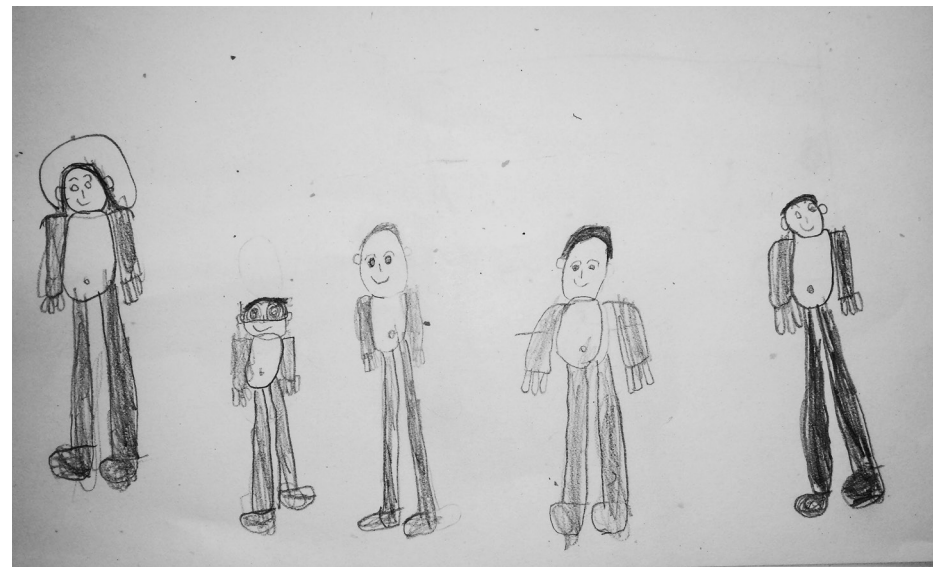

Schematekening, zelfs de gestrikte veters zijn bij de hele familie gelijk. De borsten en het haar van de rechterfiguur zijn getekend nadat Gusta vroeg of de moeder er hetzelfde uitziet als de vader en de kinderen.

In de les heeft Gusta de kinderen gestimuleerd te kijken naar de verschillen tussen de mensen en die te tekenen

Onder op de grondlijn verschillende houdingen, zoals vooraf besproken; aan de bovenkant zijn er snel schematekeningen bij gemaakt.

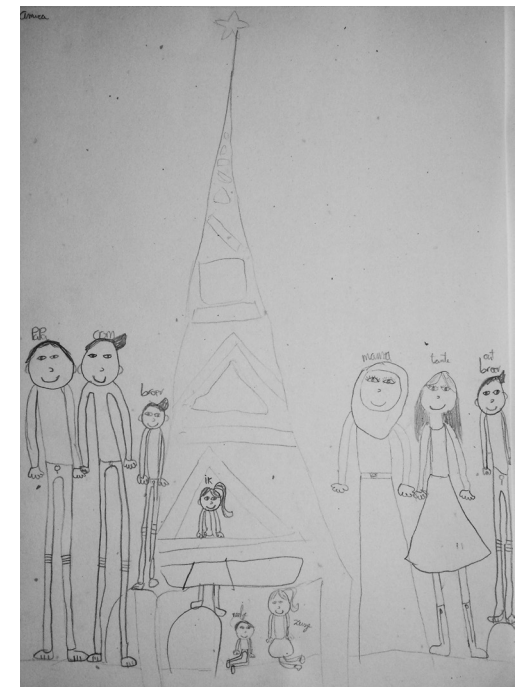

Familieleden van verschillende grootte, maar met dezelfde vorm, en allemaal met een witte buik en een navel.

Voorbeelden van familieleden die minder schematisch getekend zijn en dus meer van elkaar verschillen. Bij de tekening waar de familie huivert bij het zien van een muis zijn voor mannen en vrouwen verschillende schema's gehanteerd.

Familie op reis. Een specifieke actie of handeling kan de schema-tekeningen doorbreken.

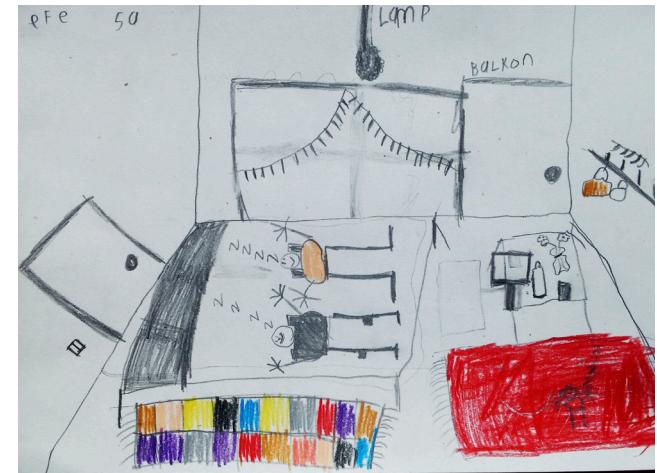

DE EIGEN KAMER

HERKENBAARHEID BEPAALT GEZICHTSPUNT

Kinderen tekenen objecten op de voor hen meest typerende, herkenbare manier. Ze willen vooral dat objecten herkenbaar zijn. Daardoor is het voor een kind logisch om binnen één tekening objecten te tekenen vanuit verschillende gezichtspunten. Bedden en tafels bijvoorbeeld tekent het van bovenaf gezien (omklappen), terwijl mensen en deuren van voren worden afgebeeld. In de tekeningen van hun eigen kamers is goed te zien dat de kinderen bijvoorbeeld de poten van hun bed omklappen.

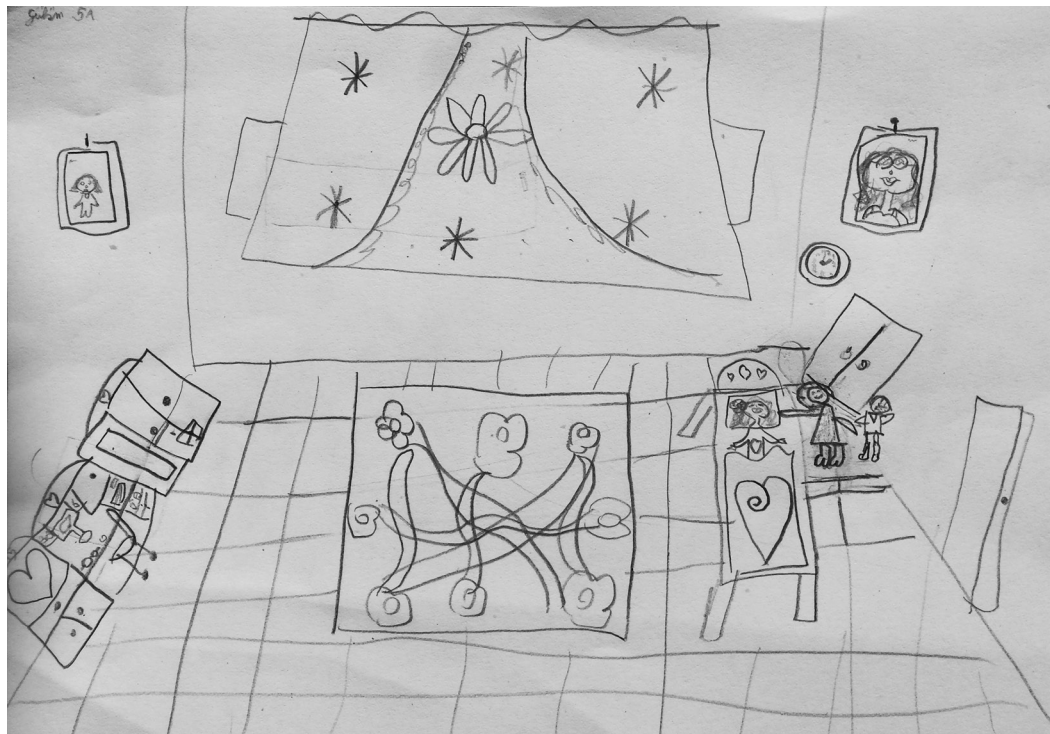
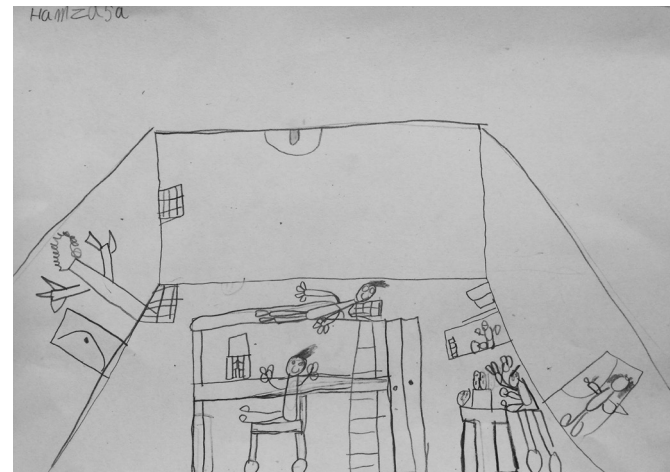
Kinderen
willen vooral
dat objecten
herkenbaar zijn

De opdracht om hun eigen kamer te tekenen stimuleert de kinderen om zelf een ruimtelijke ordening te scheppen. Gusta besprak de opdracht met ze aan de hand van verschillende kamertjes die zijn geschilderd door kunstenaars. Bijvoorbeeld het slaapkamertje van Vincent van Gogh. Maar ook een kamer van bovenaf gezien en het slaapkamertje met de slapende heks van Annemarie van Haeringen.

In het gesprek ging het bijvoorbeeld over de ruimte: waar houdt de vloer op en waar begint de muur? Waar houdt de ene muur op en waar begint de andere? En waar bevinden zich bijvoorbeeld de deur, het raam, het bed, de kast?

In de uitwerking kozen de kinderen bijvoorbeeld voor 'van bovenaf' of 'meer van voren'. In de tekening rechtsboven zijn ook de aangrenzende kamers getekend, waardoor de tekening op een plattegrond lijkt.

DE STAD DEN HAAG

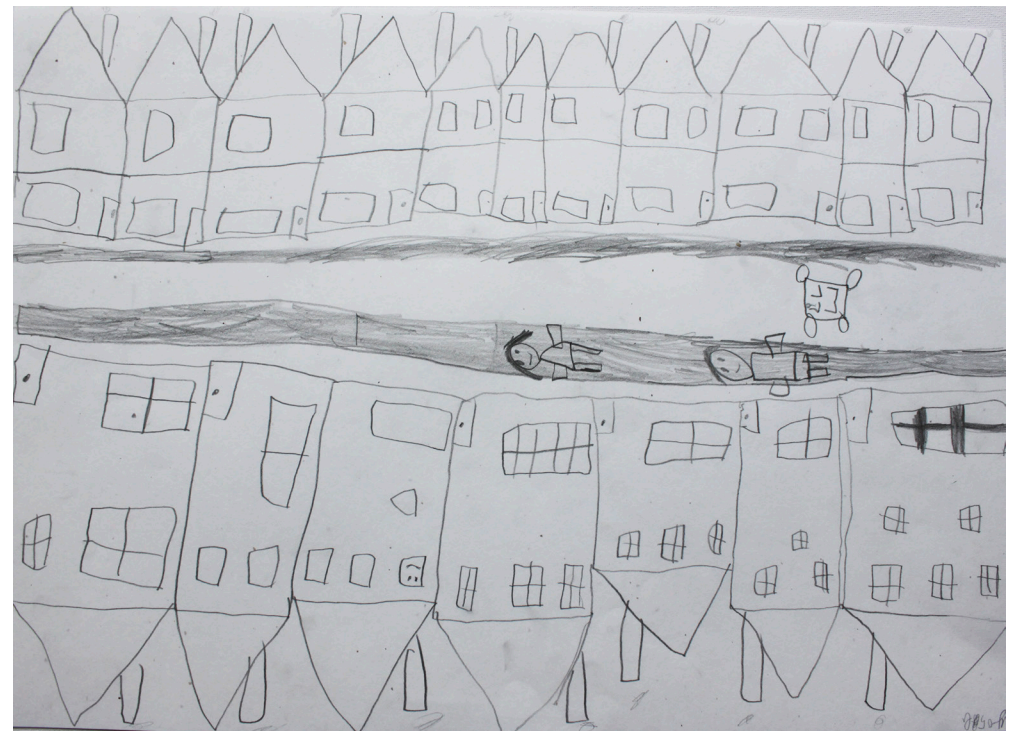
VOORAANZICHT OF PLATTEGROND

Bij het tekenen van de stad Den Haag en de eigen straat geven de kinderen de ruimte soms weer als een plattegrond en soms meer als vooraanzicht, waarbij zich dan een skyline aftekent. In de plattegrond worden wegen van bovenaf getekend, waarna de lijnen van de weg worden gebruikt als grondlijn voor huizen, bomen en auto's. Vanuit zijn eigen standpunt bedenkt het kind dat bomen en huizen haaks op de weg staan. Daardoor klapt het kind de objecten aan de zijden van de weg naar buiten toe om. Het omklappen kan vanuit diverse standpunten getekend worden.

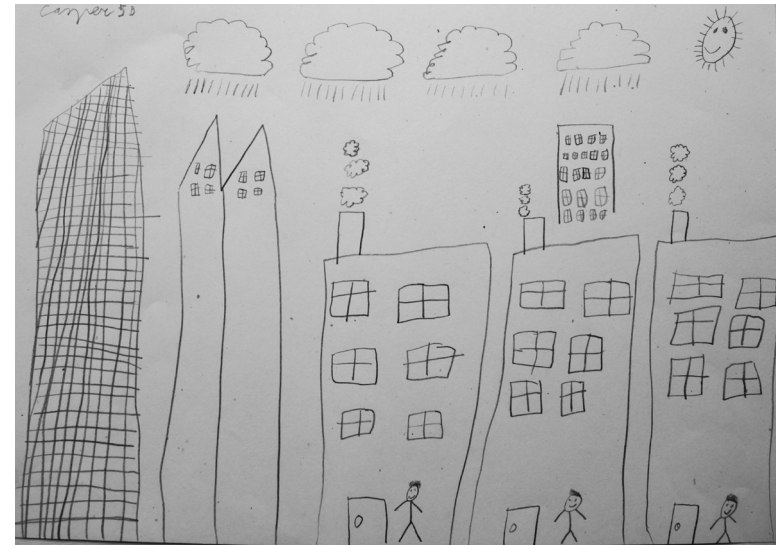
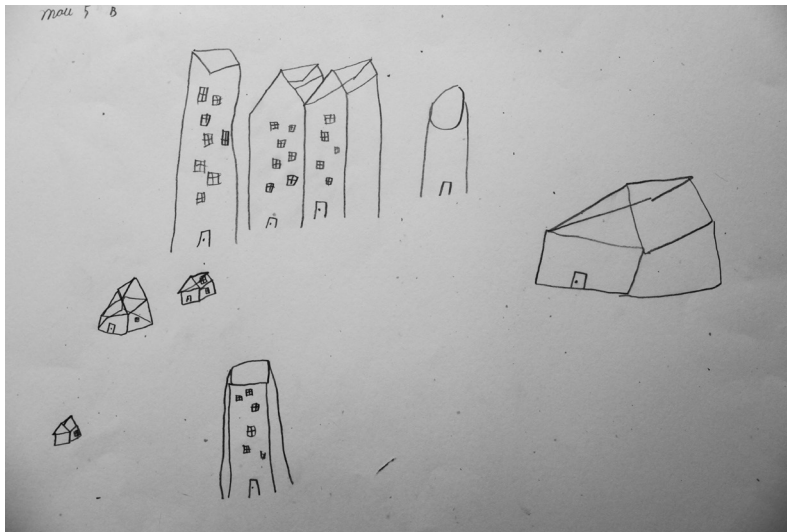
In deze tekening zijn de bomen in verschillende richtingen omgeklapt.

Vanuit zijn eigen standpunt bedenkt het kind dat bomen en huizen haaks op de weg staan

Aan weerszijden van de straat bevinden zich omgeklapte huizen. De mensfiguren, liggend op de stoep, zijn van voren getekend.

In sommige tekeningen hebben kinderen de huizen of woongebouwen driedimensionaal getekend, soms alleen de gebouwen die zich daarvoor het best lenen.

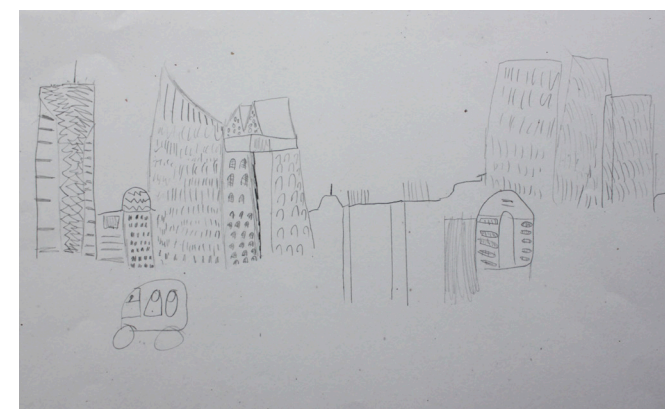
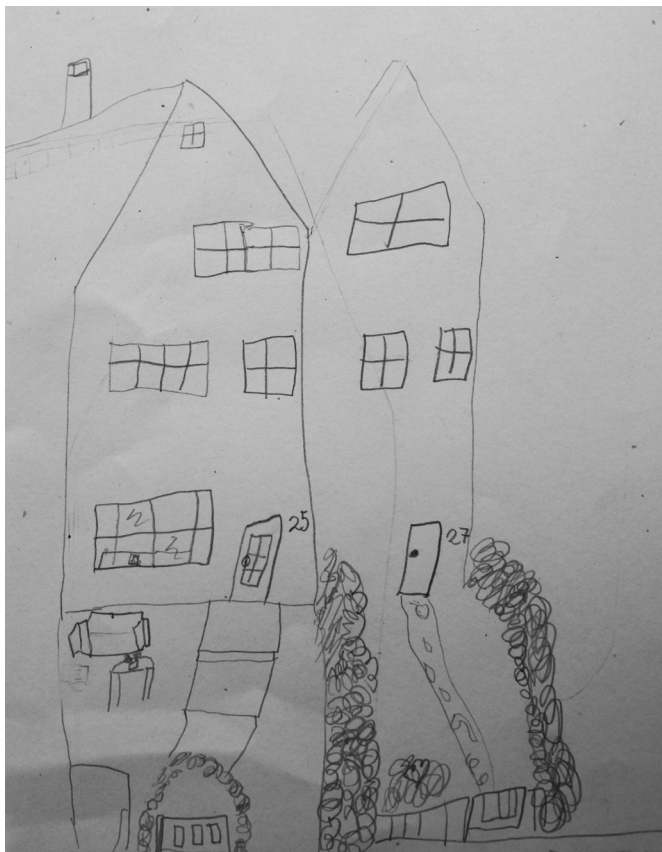

Net als bij de mensfiguren komen bij het tekenen van huizen schematekeningen voor, hoewel dat minder opvalt, omdat veel straten immers identieke huizen hebben.

Het kind ordent de ruimte meestal door de onderrand van het papier te beschouwen als grond en de bovenkant als lucht. De huizen kunnen ook op diverse manieren getekend worden, met meer dieptewerking:

Hieronder staan voorbeelden van een min of meer frontaal aanzicht van de stad, waar een skyline te zien is.

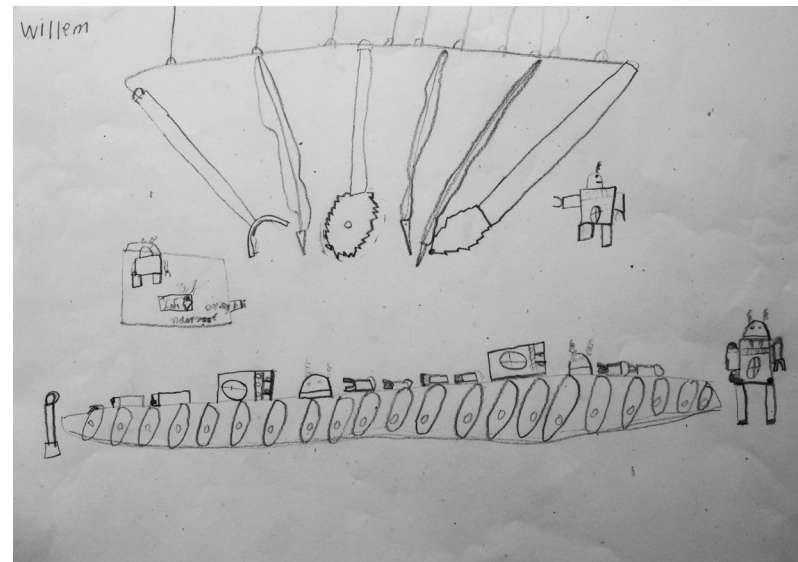

BEROEPEN

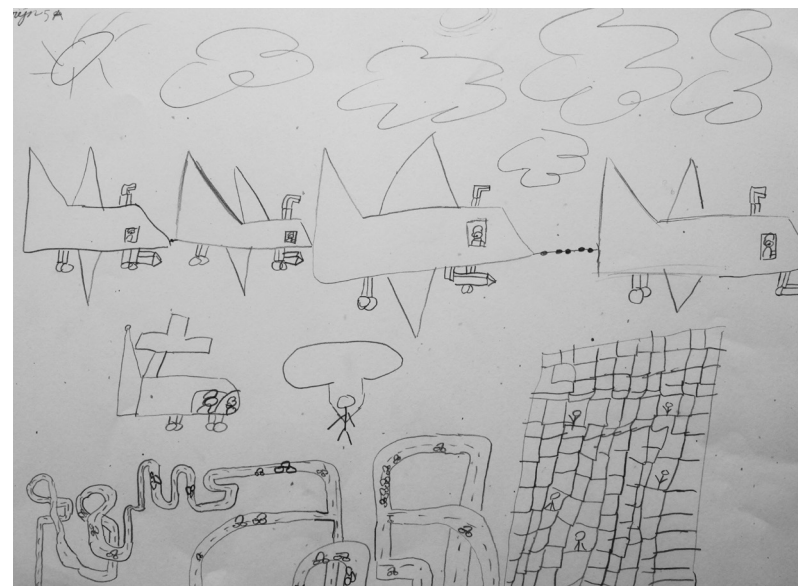
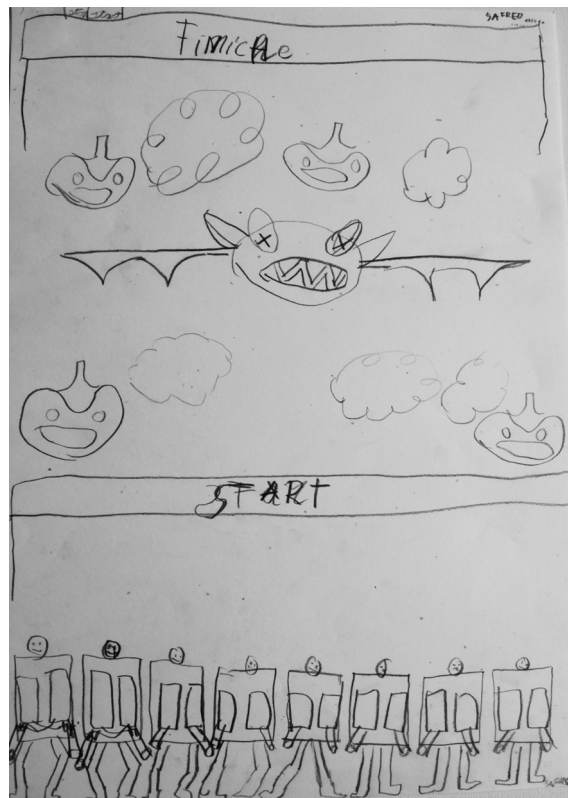
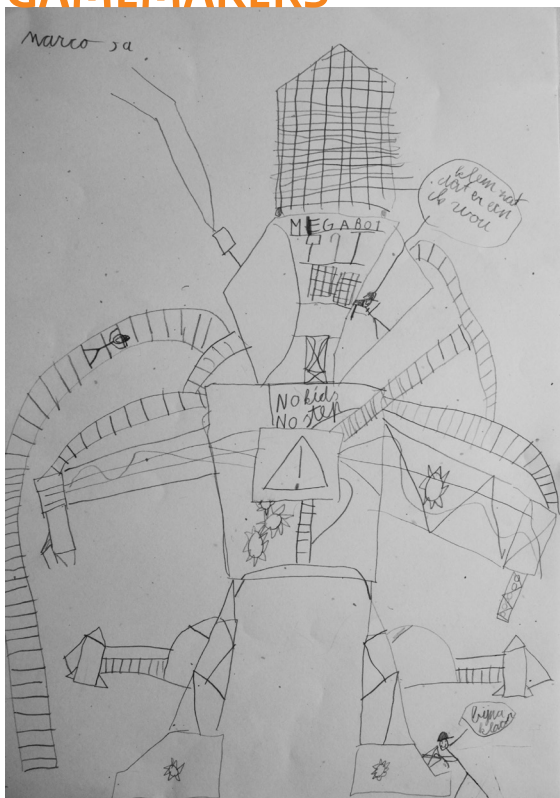
RUIMTE VOOR VRIJER WERK

De vraag wat de kinderen later willen worden, leidde tot heel verschillende tekeningen van mensen die aan het werk zijn en de attributen die zij daarbij gebruiken. Games en robots spraken hier erg tot de verbeelding. Een selectie uit de tekeningen:

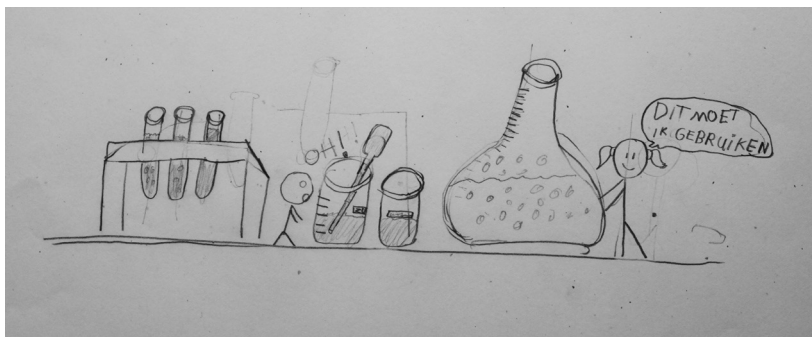
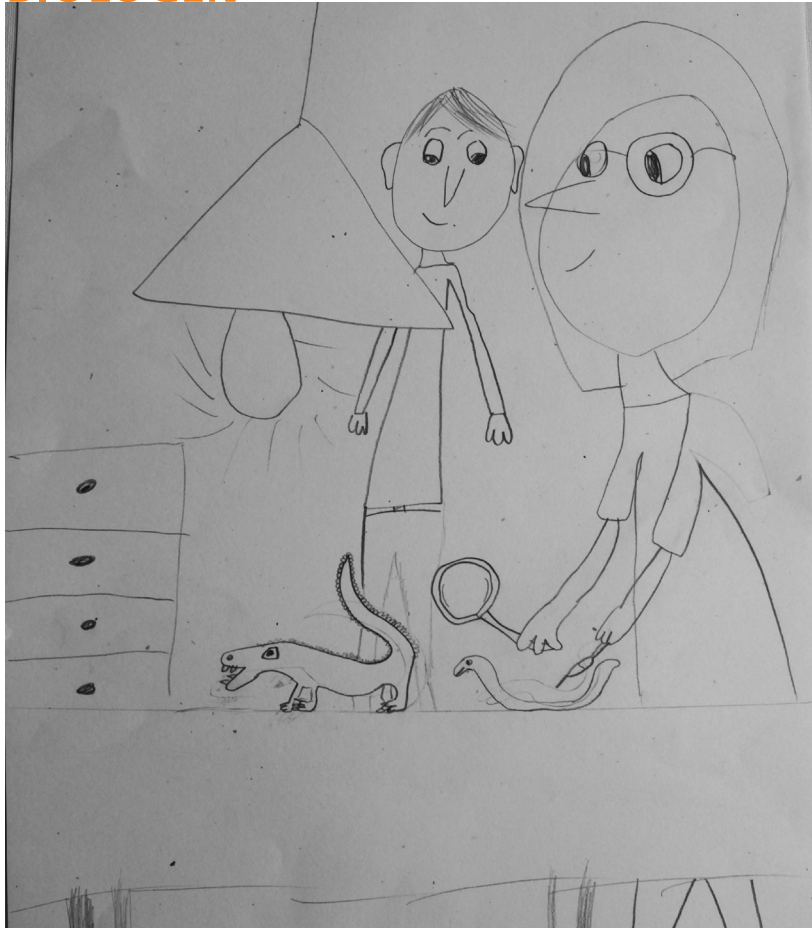
Games en robots spraken hier erg tot de verbeelding

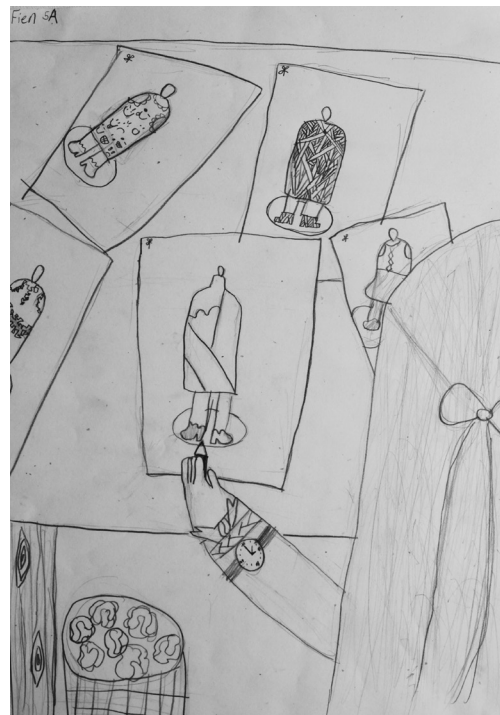
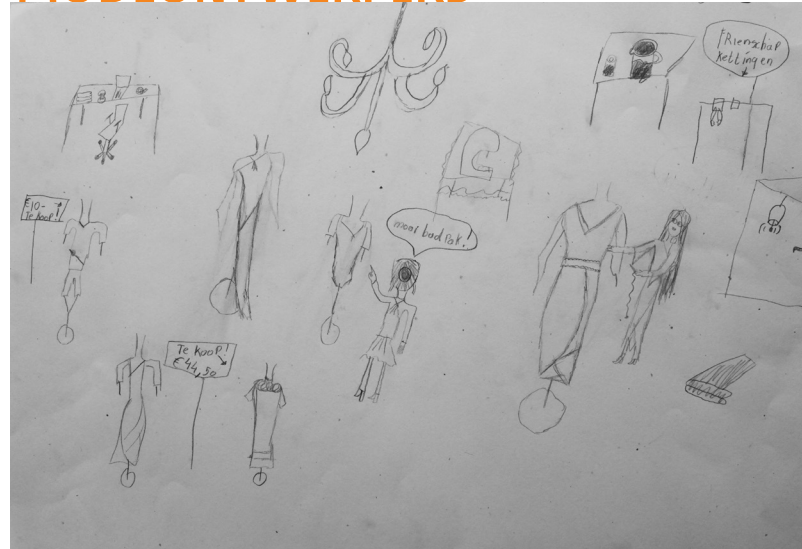
GAMEMAKERS

BIOLOGEN

MODEONTWERPERS

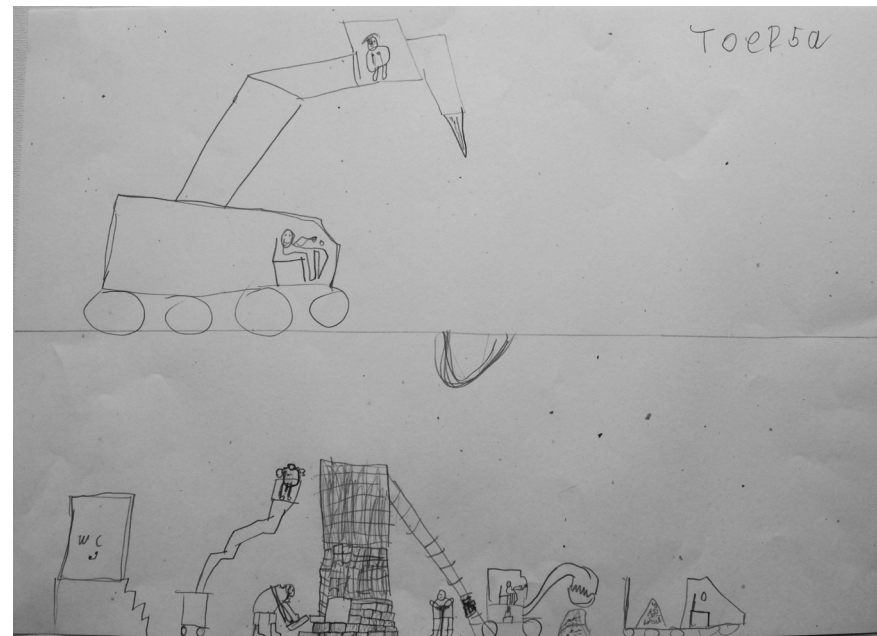
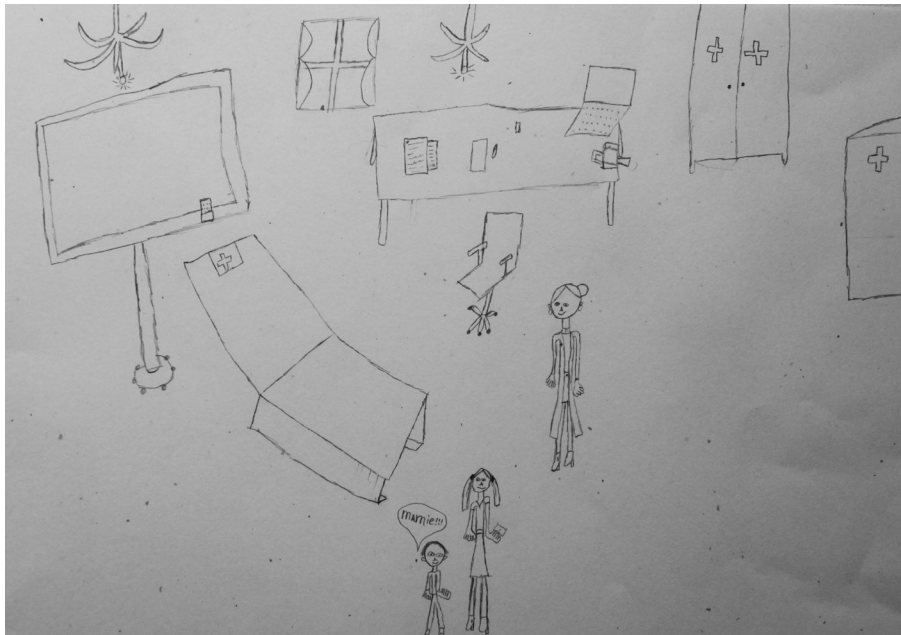
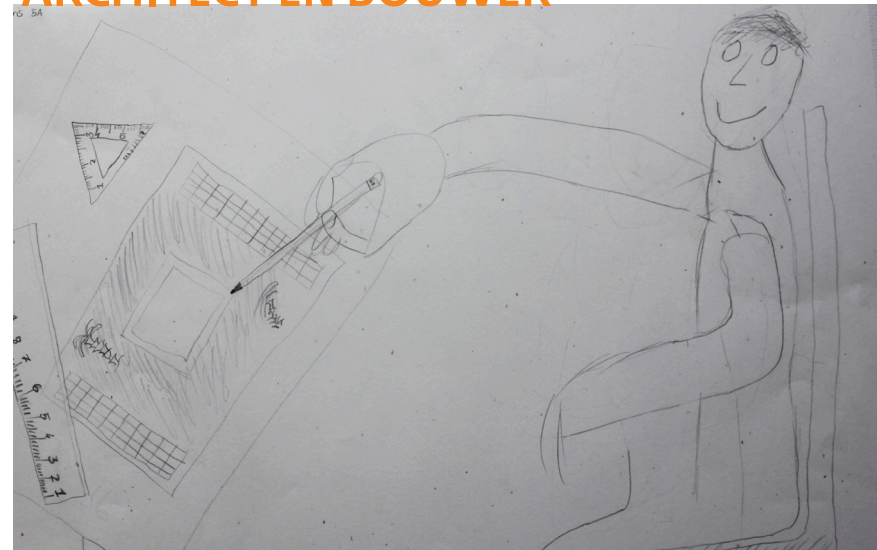
SLAGER EN BOER

ARCHEOLOOG EN ZIEKENHUISDOKTER

ARCHITECT EN BOUWER

SCHILDEREN

De tekeningen zijn door Gusta overgezet op schilderdoeken van 80 bij 110 centimeter. Een enkele tekening heeft zij uitvergroot en in sommige gevallen heeft zij een nieuwe compositie gemaakt op basis van een aantal tekeningen.

Kleuren mengen was voor veel leerlingen een nieuwe ervaring

Leerlingen van de Van Ostadeschool schilderen aan de hand van twee tekeningen een doek over familie.

Leerlingen van Schoolvereniging Wolters leggen de laatste hand aan vijf doeken over de stad.

Leerlingen van de Van Ostadeschool schilderen familie aan het strand.

HET RESULTAAT

EEN REEKS VAN TIEN SCHILDERIEN

In de tweede les zijn de kinderen, na een korte technische toelichting, gaan schilderen. Gusta bood hun een kleurenpalet aan, waarin een aantal kleuren al gemengd was, om tijd te besparen en wat meer eenheid in het werk te krijgen. Kinderen mochten zelf wel nog extra kleuren mengen als zij dat wilden, maar ze werden ontmoedigd zwart en bruin te gebruiken. Kleuren mengen was voor veel leerlingen een nieuwe ervaring.

Per doek waren twee tot vijf kinderen aan het werk, onder wie de ontwerpers van de gekozen tekeningen. Gusta bewerkte de beschilderde doeken na, onder andere omdat de schilderles te kort was om het schilderwerk af te krijgen. Daarbij werkte ze in de eigen teken- en schilderijstijl van de kinderen. Soms was een tekening na het schilderen onherkenbaar geworden. Dan haalde Gusta er de oorspronkelijke tekening bij om die te herstellen. Ze heeft hier en daar ook kleuren, balans en details aangepast, maar in alle gevallen heeft ze de ontwerpen van de kinderen, of grote delen daarvan, aangehouden.

Van alle schilderijen zijn er tien uitgekozen die samen een mooie reeks vormen. Dat betekent niet dat de rest het tonen niet waard is, maar we moesten een keuze maken.

DEN HAAG

Ministeries, Binnenhof, Haagse Bos en Utrechtsebaan,
Schoolvereniging Wolters, groep 5b.
Taferelen in de woningen door groep 5b van de Van Ostadeschool.

BUITENPRET IN DE BUURT

Huizen, fietsen en park, Schoolvereniging Wolters, groep 5b.
Voorgrond, Van Ostadeschool, groep 5b.

KAMERTJE VAN MO

Slaapkamer van Mohamed met daarin ook zijn broer, zus en moeder in de deuropening, Van Ostadeschool, groep 5a.

KAMERTJE VAN LAURA

Gedeelde slaapkamer met bedden, ledikant met spijlen, klerenkast en tafel met huiswerk, Van Ostadeschool, groep 5a.

FAMILIE AAN HET STRAND

Jong en oud amuseren zich op het Haagse strand, met helemaal rechts opa, Van Ostadeschool, groep 5b.

SLAAPKAMER VAN EFE

Hier wordt geslapen, of gedaan alsof? Moeder verzorgt voor deze keer de baby op het tapijt, Van Ostadeschool, groep 5a.

BIOLOGIE, CHEMIE EN BOUWKUNDE

Collage van favoriete beroepen, Schoolvereniging Wolters, groep 5a.

DE MEGABOT EN DE ROBOTMACHINE

Beroepen van de toekomst: de robotmonteur. Of zal de robot zelf de robots maken? Schoolvereniging Wolters, groep 5a.

STADSHART DEN HAAG

Collage waarin het centrum is omgeven door ringweg met in- en uitvalswegen, Schoolvereniging Wolters, groep 5b.

MIJN BUURT

Collage van een woonbuurt waar onder meer geparkeerd wordt en een *golden retriever* wordt uitgelaten, Schoolvereniging Wolters, groep 5b.

NOTEN

- 1 Zie ook www.gustakullberg.nl.
- 2 Cobra Museum voor Moderne kunst (2012). Klee en Cobra. Het begint als kind. Amstelveen: Uitgeverij Ludion.
- 3 Jozef Vos (1999). Democratisering van de schoonheid. Twee eeuwen scholing in de kunsten. Nijmegen: SUN.
- 4 Yoav Noah Harari (2015, vert. 2017). Homo Deus. Een kleine geschiedenis van de toekomst. Amsterdam: Thomas Rap; Erik Brynjolfsson en Andrew McAfee (2014). The second machine age. Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies. New York/Londen: WW Norton & Company.
- 5 Gesprek van 17 februari 2017 met Martin Oosterheem, cultuurmanager verpleeghuisketen Florence te Den Haag.
- 6 Gusta Kullberg (1988). Haring, Visch en anderen. Tekenen en handvaardigheid aan de hand van beeldende kunst. Rotterdam: Stichting Kunstzinnige Vorming Rotterdam.

COLOFON

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2018
M.m.v. de basisscholen: Van Ostadeschool (Schilderswijk)
en Schoolvereniging Wolters (Benoordenhout)
Ontwerp en opmaak magazine: Textcetera, Den Haag

Contact

Sociaal en Cultureel Planbureau
Postbus 16164, 2500 BD Den Haag
www.scp.nl; info@scp.nl

AUTEURS

Jeanet Kullberg en Gusta Kullberg